

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-99>

УДК 343.8

Черніков Б.Ю.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБАЦІЯ В УКРАЇНІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Автором статті наведена статистика негативної тенденції зростання рецидивної злочинності. Окрім цього, у статті розглянуто поняття «пробація» відповідно до законодавства України, а також визначення пробації, запропоновані у вітчизняній доктрині. Проаналізовано види пробації відповідно до українського законодавства. Детально досліджено досвід США, зокрема, з приводу розуміння пробації як такої, та реалізації пробаційних заходів на практиці. Автором статті розглянуто сучасну пробацію за кримінальним правом Англії та Уельсу, відповідно до якого вона полягає у встановленні відповідних обмежень прав, які покладаються на засудженого. Описано досвід Швеції, зокрема, спеціальну форму пробації, яка полягає у призначенні її судом замість ув'язнення, якщо правопорушник погоджується пройти спеціальне лікування за заздальгідь розробленим детальним планом. Окремо звернено увагу на пробацію щодо неповнолітніх за законодавством України та деяких європейських країн.

Ключові слова: пробація, покарання, засуджені, наглядова пробація, неповнолітні, громадські роботи.

Chernikov Bohdan

Yaroslav Mudryi National Law University

PROBATION IN UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary. The author of the article presents the statistics of the negative trend of the growth of recurrent crime, which confirms that the existing system can not have a positive effect on the convicts and, on the contrary, creates favorable conditions for greater moral and criminal deformation. In addition, the article deals with the concept of "probation" in accordance with Ukrainian legislation, as well as the definition of probation offered in the national doctrine. The types of probation are analyzed in accordance with Ukrainian legislation. The US experience, in particular, about the understanding of probation as such and the implementation of probation measures in practice, have been studied in detail. The focus is on the existence in the United States of the general and special conditions put forward by the court in appointing a probation. Separate attention was paid to the criminal consequences of the use of probation as a form of punishment. The author of the article considered the modern probation under the criminal law of England and Wales, according to which it consists in the establishment of appropriate restrictions on the rights that rely on the convicted person. It is established who, under the laws of England and Wales, supervises the convicted persons for this type of punishment. The article also states that the court must examine all the materials of the case, the characteristics of the convicted person, his or her home environment. It is indicated where the convicted person should live and the consequences of failure to perform the duties imposed by the court judgment. The experience of Sweden, in particular, the special form of probation, which consists in appointment by its court instead of imprisonment, is described, if the offender agrees to undergo a special treatment according to a pre-designed detailed plan. The convicted person conducts a variety of social work for probation officers. Also analyzed is the experience of Italy, in which the main purpose of probation is not punishment, but social reintegration into society. Particular attention was paid to probation concerning juveniles under the legislation of Ukraine and some European countries.

Keywords: probation, punishment, sentenced, supervised probation, minors, public works.

Постановка проблеми. Протягом століть зроблено багато спроб довести, що милосердя ефективніше за суворість, що турбота про окрему особу має позитивні результати для всього суспільства. Тож принципу гуманізму належить стати невід'ємною складовою нової кримінально-виконавчої політики держави. Принцип невідворотності покарання є обов'язковим, і за вчинення будь-якого злочину винний має бути покараний. Але кримінальне покарання – це найсуворіший захід, і в установах виконання покарань слід утримувати осіб, небезпечних для суспільства, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Адже, практика свідчить, що процес відбування покарання несе у собі численні негативні наслідки для особистості засуджених, зокрема, це негативно відбивається на морально-психологічному стані особи: підвищується агресивність, виникає ризик психічних захворювань, а в деяких випадках особа вдається до самогубства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання пробації в різних ас-

пектах присвячені наукові праці Ю.В. Бауліна, С. Віндінга, І.В. Красницького, Д.І. Крупка, Н.С. Крилової, А.В. Наумова, Ю.А. Пономаренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, М.І. Хавронока та багатьох інших вчених.

Теорія і практика впровадження пробації та її застосування щодо неповнолітніх злочинців аналізувались в публікаціях таких науковців, як О. Беца, М. Панасюк, В. Шкадюк, І. Михайлова, Д. Ягунов, Н. Татт.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для України інститут пробації є досить новим, що зумовлює активний аналіз досвіду інших держав, які протягом тривалого часу вже виробили ефективні моделі його функціонування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз чинного законодавства, що регулює питання пробації та ознайомлення із досвідом США, європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Динаміка питомої ваги рецидивної злочинності в за-

гальній структурі демонструє негативні тенденції, а абсолютний приріст у відсотках у 2002-2010 рр. становить цілих 7,3%, що свідчить про реальне поширення рецидивної злочинності, її укоріненість та відсутність дієвих запобіжних заходів [1]. Наведена статистика підтвердила не тільки неспроможність існуючої системи насправді впливати на виправлення засуджених, а навпаки, в непоодиноких випадках така система створювала умови для більшої моральної та криміногенної деформації особистості. Зважаючи на це, постала необхідність у реформуванні кримінально-виконавчої системи країни, що зумовило прийняття Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Термін «пробація» у цьому Законі визначений як система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [2].

Віднедавна у вітчизняній юридичній науці утвердилось поняття «пробація». Саме слово може вживатися як термін в декількох значеннях: 1) як концепція соціальної роботи з правопорушниками; 2) як ієрархічна організаційна структура; 3) як орган державної влади (служба); 4) як різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі і водночас як умовне звільнення від покарання з випробуванням; 5) як специфічний процес виконання деяких альтернативних покарань; 6) стан, у якому перебуває злочинець упродовж певного терміну; 7) як певна з'єднувальна ланка між кримінальною юстицією та соціальною роботою [3, с. 68].

Визначаючи сутність поняття «пробація», у першу чергу, слід вказати, що це «метод роботи зі злочинцями». Д.В. Ягунов наголошує, що пробація не є просто різновидом покарання, альтернативним ув'язненню, або особливим органом державного управління. «Пробація – це система, яка надає злочинцям можливість реформуватися. Замість того, щоб бути покараними, ці злочинці умовно звільняються під дружній нагляд досвідченого соціального працівника, відомого як офіцер пробації. Упродовж певного часу він здійснює нагляд за злочинцями, намагаючись змінити певні риси останніх. Після завершення пробаційного періоду суд переглядає справу кожного злочинця. Якщо суд переконується, що злочинець виконав свої обов'язки, він звільняється від покарання» [4, с. 60].

Закон України «Про пробацію» у ст. 8 диференціює пробацію на досудову, наглядову та пенітенціарну. Досудова пробація полягає у забезпеченні суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Завданням пенітенціарної пробації буде підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою їх трудового і побутового влаштування після звільнення за обраним ними місцем проживання. Наглядо-

ва пробація передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів [2].

Що ж стосується зарубіжного досвіду, зокрема, США, то там пробація розглядається в декількох аспектах [5]. Якщо інтерпретувати це з точки зору національного законодавства то, з одного боку, пробація являє собою основний вид покарання, що полягає у відбутті покарання у місцевій громаді під наглядом пробаційного органу. Засуджений залежить від правил і настанов, які визначені судом. Пробація розглядається як тип вироку за кримінальною справою і зазвичай використовується для того, щоб відкласти виконання вироку до тюремного ув'язнення. Пробація у США – вид покарання, який найбільш часто використовується.

З іншого боку, пробація полягає у покаранні, яким встановлюються додаткові правообмеження (за термінологію нашого законодавства – подібне до додаткового покарання). В першу чергу, вона заміняє тюремне ув'язнення, тобто після відбуття визначеного часу у тюрмі правопорушник зобов'язаний відбутти призначений строк пробації. Цей вид покарання особливо популярний в Айдахо, Нью-Джерсі, Теннессі, Юті та Вермонті. Крім того, в деяких випадках інші види покарань, у тому числі громадські роботи, виступають частиною пробації. Так, правопорушник в рамках виконання покарання у виді пробації зобов'язаний виконати вказаний об'єм робіт місцевого значення, таких як збір сміття або виконання випадкових робіт біля будівлі праці і в громадських парках [6, с. 288].

Коли пробація призначена, суд накладає визначене коло обґрунтованих умов на порушника, за дотриманням яких буде наглядати офіцер пробації. Умови пробації – загальні (наприклад, не спілкуватися з відомими злочинцями) та спеціальні умови, які призначаються з урахуванням особи винного або на розсуд суду. Спеціальні умови обумовлені особливостями особи винного і не можуть бути застосовані до всіх засуджених. Так, суд може призначити як умову застосування заходів медичного характеру проживання у реабілітаційному центрі, включення у групу Анонімних алкоголіків, участь у програмі лікування від наркотичної залежності та інші обмеження прав на розсуд суду [5, с. 98].

Цей вид покарання має два типи кримінально-правових наслідків: позитивні та негативні. Позитивні настають у разі успішного відбуття пробації – засуджені звільняються від подальших обов'язків. Негативні настають в умовах ухилення від відбуття пробації або порушення будь-якої із умов. У цьому випадку справа може бути повернена в суд для

анулювання вироку про призначення пробації і направлення засудженого для тюремного ув'язнення [6, с. 290].

Суть сучасної пробації за кримінальним правом Англії та Уельсу полягає у встановленні певних обмежень прав, які покладаються на засудженого. Цей вид покарання, не пов'язаний із позбавленням волі, призначається особі, яка старше шістнадцяти років, строком від шести місяців до трьох років. Відповідно до ст. 6 закону Великобританії про кримінальну юстицію 1991 року єдиною перепоною для призначення цього виду покарання може стати переконання суду, який розглядає справу, що вчинений злочин настільки серйозний, що не можна застосувати покарання, не пов'язане з позбавленням волі [7]. Відповідно до судового наказу засуджені підлягають нагляду з боку співробітника служби пробації. До видання наказу суд повинен вивчити всі матеріали справи, характеристику засудженого, його домашнє оточення тощо. У наказі вказуються місто та район, де повинен проживати засуджений, які обмеження на нього покладаються. Обов'язковою умовою пробації є згода засудженого. Невиконання умов пробації тягне негативні наслідки, а саме: накладення штрафу на засудженого; притягнення до виконання безоплатних робіт; заміна пробації позбавленням волі [8, с. 322].

Останніми роками у Швеції введено спеціальну форму пробації, так зване звернення по контракту. Її може призначити суд замість ув'язнення, якщо правопорушник погоджується пройти спеціальне лікування за заздальгідь розробленим детальним планом. Такий план готує служба пробації, вона також визначає прийнятний заклад для лікування засудженого (від алкоголізму, наркоманії, психічних розладів тощо). Якщо суд погоджується з думкою служби пробації на користь «контрактного звернення», засудженого направляють у лікувальний заклад (або він лікується амбулаторно).

З правопорушниками, які знаходяться під пробацією, проводять різноманітну соціальну роботу особи з офіцерського складу. Це допомагає робити висновки про емоційний стан правопорушника, вміння спілкуватися з оточуючими, а також оцінювати ступінь його підготовки до самостійного життя як законослухняного громадянина.

Служба пробації Італії, впроваджена ще у 1975 р., організована на трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому. Передбачено укладання угод із психологами та найм "Servizio civile", тобто молодих людей, які несуть добровільну громадську службу замість примусової військової [9]. Такі заходи повинні допомогти правопорушникові повернутися у суспільство його повноправним членом, спонукати зрозуміти всі негативні наслідки злочинної поведінки, показати, як у подальшому можна уникнути протиправних дій. При її застосуванні головною метою вважається не покарання, а соціальна реінтеграція в суспільство.

Окремо у Законі України «Про пробацію» виділяється пробація щодо неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років. Вона спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного

розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень.

У Латвії освітні та виправні заходи можуть бути застосовані до неповнолітніх віком від 11 до 18 років. У чинному законодавстві Латвії передбачено низку заходів, наприклад, попередження, компенсація потерпілому, якщо правопорушник має прибуток (з 15 років) та якщо така сума не перевищує половини мінімальної місячної заробітної плати. Серед інших можливих заходів можна назвати постанову про відпрацювання злочинцем заповіданої ним шкоди з метою її репарації (починаючи з 15 років), передання під нагляд батьків або осіб чи установ, що їх замінюють, та поміщення у виправний освітній заклад; вибачення перед потерпілим, якщо останній погоджується на таке врегулювання, встановлення спеціальних обмежень щодо поведінки (на період від 30 днів до 12 місяців) і виконання громадських робіт протягом 10-40 годин [10, с. 142].

Система кримінального судочинства Словенії розрізняє неповнолітніх віком до 16 років і неповнолітніх віком від 16 до 18 років. Для молодшої групи передбачені такі варіанти закінчення розгляду справи, як догани. Суд може видати одну або більше інструкцій та заборон для неповнолітнього злочинця, а саме: особисто вибачитись перед постраждалим громадянином (потерпілим); досягти примирення з постраждалою особою шляхом сплати грошей, виконання певної роботи або іншим способом, з метою відшкодування збитків, завданих під час учинення злочину; регулярно відвідувати школу; розпочати професійно-технічне навчання або влаштуватись на роботу; пройти громадські роботи або виконати роботу на користь благодійних організацій, пройти лікування у відповідній установі; отримати консультації з навчання, професійно-технічної підготовки, консультації психолога; пройти курс соціальної підготовки [10, с. 145].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок про те, що в зарубіжних країнах з особами, які перебувають під пробацією, проводять різнопланову соціально-педагогічну роботу: нагляд за поведінкою осіб, проведення індивідуально-профілактичної роботи, спрямованої на попередження вчинення ними правопорушень та злочинів, консультування, тренінги з формування навичок стримування емоцій і вміння спілкуватися з людьми, а також роз'яснюють шкоду, яку заподіяно постраждалою, надають соціальні послуги та сприяють у розв'язанні соціально-побутових проблем, навчають жити самостійним життям, готують до законослухняної поведінки на волі тощо.

Для українського суспільства нагальним є розсудливий і критичний аналіз зарубіжного досвіду, запозичення його позитивних надбань з науково обґрунтованою адаптацією до сучасних умов і вимог розвитку нашої країни.

Список літератури:

1. Статистичні дані Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України за 2001-2010 рр. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>
2. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
3. Ткачова О.В. Інститут пробації в Україні: історичний досвід та сучасний стан. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 68–74.
4. Ягунов Д. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 1(5). С. 60–64.
5. Новікова К.А. Співвідношення обмеження волі та пробації: зарубіжний досвід. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 95–99.
6. Anderson P.R. Introduction to criminal justice. Patrick R. Anderson, Donald J. Newman. 5th edition. McGRAW-HILL, 1993. 479 p.
7. Куприянич М.А. Пробація как вид наказания, не связанный с лишением свободы, в Англии и Уэльсе. *Молодежь, наука и цивилизация : межвуз. сб. тез. докл. адъюнктов (аспирантов), курсантов, слушателей и студентов*. Вып. 8, ч. 1. Красноярск : Сибир. юрид. ин-т. отв. ред. Д.Д. Невирко, 2005. С. 127–133.
8. Кримінально-виконавче право : навчальний посібник / за ред. Т.А. Денисової. 2-ге вид., зм. і доп. Київ : Істина, 2010. 400 с.
9. Гандіні Л. Правові основи, організація і розвиток служби пробації в Італії. Рада Європи: підтримка тюремної реформи – семінар на тему умовного засудження. Київ, 2012 р. URL: <http://probation.at.ua/index/ital/0-42>
10. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. *Відновне правосуддя в Україні : щоквартальний бюлетень*. 2005. № 1-2. С. 134–146.

References:

1. Statystychni dani Departamentu informatsiino-analitychnoho zabezpechennia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy (2001-2010). [Statistical data of the Department of Information and Analytical Support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>
2. Pro probatsiiu : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 160-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
3. Tkachova O.V. (2016). Instytut probatsii v Ukraini: istorychnyi dosvid ta suchasnyi stan [Probation Institute in Ukraine: historical experience and current state]. *Scientific Herald of Kherson State University*, vol. 4, no. 2, pp. 68–74.
4. Yahunov D. (2007). Sluzhba probatsii: kontseptsii, zasady diialnosti, orhanizatsiina struktura [Probation service: concept, principles of activity, organizational structure]. *Restoration of justice in Ukraine*, no. 1(5), pp. 60–64.
5. Novikova K.A. (2014). Spivvidnoshennia obmezhenia voli ta probatsii: zarubizhnyi dosvid [Ratio of restriction of will and probation: foreign experience]. *Law and Safety*, no. 1, pp. 95–99.
6. Anderson P.R., Patrick R., Donald J. Newman (1993). Introduction to criminal justice. 5th edition. McGRAW-HILL, p. 479.
7. Kupriyanchik M.A. (2005). Probatsiya kak vid nakazaniya, ne svyazanny s lisheniyem svobody, v Anglii i Uel'se [Probation as a non-custodial punishment in England and Wales]. Proceedings of the Molodezh', nauka i tsivilizatsiya (Russia, Krasnoyarsk, 2005) (eds. Nevirko D.D.), Krasnoyarsk : Molodezh', nauka i tsivilizatsiya, pp. 127–133.
8. Denysovoi T.A. (ed.) (2010). Kryminalno-vykonavche pravo: navchalnyi posibnyk [Criminal law: a manual]. Kyiv : Istyna. (in Ukrainian)
9. Handini L. (2012). Pravovi osnovy, orhanizatsiia i rozvytok sluzhby probatsii v Italii. Rada Yevropy: pidtrymka tiuremnoi reformy – seminar na temu umovnoho zasudzhennia [Legal framework, organization and development of the probation service in Italy. Council of Europe: Support for prison reform - workshop on conditional sentencing]. Kyiv. URL: <http://probation.at.ua/index/ital/0-42>
10. Betsa O. (2005). Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia probatsii v yuvenalnii yustytzii [Foreign experience of applying for probation in juvenile justice]. *Restorative Justice in Ukraine: Quarterly Bulletin*, no. 1-2, pp. 134–146.